

FREQÜÈNCIES

REVISTA DE LLENÇÜES I POBLES

núm 6 / setembre 1993

250 Ptes. / 12 F.F.

FREQÜÈNCIES

REVISTA DE LLENÇUES I POBLES

Edita:

Equip de redacció:

- Albert Gorrell i Vila, Ferríol Macip i Bonèt, Hèctor Alòs i Font.

Hi han col.laborat:

- Abel Montagut i Masip, Albert Calls i Xart, Antonio Valén Fernández, Chabier Tomás Arias, Xavier Arderiu i Monnà.

Redacció:

- Apartat de correus 1.163
08300 Mataró
- Tel. 34-(9)3- 798 24 19

Les opinions expressades als articles signats no reflecteixen necessàriament el parer d'aquesta revista.

S'accepta de bon grat la reproducció total o parcial de qualsevol article d'aquesta revista sempre que se'n citi la procedència

Imprès a Gràfiques J.P.
Dipòsit Legal B-39.229

En aquest número us presentem un altre veí dissortat: Aragó. El País Aragonès va ser independent durant un període històric ben curt. Amb el casament de Peronella i Ramon Berenguer IV, va patir l'hegemonia cultural i política de Catalunya. Potser aquesta va ser la causa principal que no es desenvolupés una literatura medieval en aragonès: el llatí, el català i el castellà tenien més prestigi. Ben aviat, així com els catalans escrivien en occità i els castellans feien versos en gallec, els aragonesos van adoptar el castellà com a llengua literària. El fet que no fos la seva llengua habitual, però, queda palès en llegir aquells textos antics farcits d'aragonesismes.

L'arribada de dinasties castellanques no va fer sinó agreujar aquesta tendència. Si per als Països Catalans la decadència va ser molt marcada, Aragó va patir un procés de castellanització de la noblesa i la burgesia vertiginós.

A partir del segle XVII trobem textos en llengua aragonesa, tots d'un caràcter pastoral molt marcat. Aquesta tradició ha anat perdurant-se, a empentes i rodolons, fins a avui en dia. Entre tant ja s'ha aconseguit l'escolarització i teleadició obligatòria dels nens i nenes -en castellà, és clar. Els llibres de text amaguen o neguen l'existència de la llengua aragonesa. L'accent *manyò*, característic de l'aragonès de Saragossa, s'ha convertit en el paradigma de parlar ridícul de poble -en un pas nou i subtil per acabar d'anul·lar aquesta llengua.

El resultat és esgarriós: zones, com la vall de Tena, on el castellà gairebé no es coneixia durant els anys 30, són ara pràcticament castellanoparlants. L'aragonès a penes té 30.000 parlants, no s'ensenya a les escoles, no s'hi publiquen ni deu llibres a l'any, no està reconegut a l'Estatut d'Aragó (i el PSOE i el PP han impedit recentment la seva modificació per afegir-hi el reconeixement de les llengües autòctones diferents del castellà). Assistirem dins de vint anys a la seva desaparició, com si del dàlmata es tractés?

Afortunadament hi ha gent que es mou des d'un àmbit estrictament privat i que, sobretot en els últims 20 anys, ha començat a fer cursos, a editar revistes, llibres i diccionaris, ha estandaritzat l'ortografia i està normalitzant la llengua. Una nova generació de *neo-parlants* sorgeix tímidament. Ens trobem, doncs, a les portes d'una situació com la del còrnic o el manx?

Esperem que aquest número us agradi.

En els propers números podreu llegir....

**Àfrica
Els gitanos
Itàlia**

L'aragonès avui

Font: **Francho Ch. Nagore**, *El aragonés hoy*

L'Estatut d'Autonomia d'Aragó (setembre de 1982) recull que "totes les modalitats lingüístiques parlades a Aragó gaudiran de protecció" i disposa que la seva conservació i la promoció del seu estudi són competència de la Comunitat Autònoma d'Aragó. Tanmateix, fins ara, no s'ha fet gairebé res en favor de la llengua aragonesa.

La situació avui és difícil i exigiria mesures urgents. L'aragonès, com a llengua tradicional, ha suportat al llarg del segle XX un setge molt dur. Això ha provocat un retrocés constant i un deteriorament molt important, actualment accelerats.

Tot i així, l'interès per l'aragonès creix entre la gent jove dels centres urbans (que n'organitzen cursos) i augmenta l'edició de llibres en aquesta llengua. Aquesta activitat de promoció i de publicació es desenvolupa des d'associacions culturals privades.

Torla

Quadre geogràfic

L'aragonès es conserva avui -en una escala més o menys reduïda- en els pobles de l'Alt Aragó (els dos terços septentrionals de la província d'Osca). A les ciutats hi ha grups aragoneso-parlants, però la llengua dominant és el castellà.

Els límits de l'aragonès es presenten de la següent manera: al nord, confina amb l'occità (variant gascona); a l'est, existeix una transició gradual cap al català, a través de la varietat ribagorçana; al sud i a l'oest es produeix una assimilació amb el castellà, de forma que és difícil de diferenciar on es tracta d'un aragonès molt castellanitzat o d'un castellà farcit d'aragonesismes.

Varietats dialectals

Popularment, només es distingeixen dialectes locals: cada poble o cada vila

pretén tenir-ne un de propi. Però d'una forma més general, es poden distingir quatre grans conjunts dialectals:

- **Aragonès de la zona occidental:** valls d'Ansó i d'Echo, Campo de Chaca, Canal de Berdún, etc. Habitualment, l'article és *o, a* (excepte a Echo i Argüés, on s'utilitzen *lo, la*) i el participi *-au, -ada* (*puyau, puyada*: pujat, pujada).
- **Aragonès pirenaic central:** vall de Tena, Broto, Bio i Bielsa, Ribera de Fiscal i altres contrades molt despoblades. Sovint els articles són *o, a*, amb una variant intervocàlica *ro, ra* (*o millor*: el millor, *de ros millors*: dels millors) i els participis en *-ato, -ito* (*puyato*: pujat, *muyito*: tret).
- **Aragonès oriental:** valls de Chistau i Benasc (Benás en aragonès), A Fueba i tota la Ribargoça lingüísticament aragonesa (Campo, Graus,

"Tranga" del carnaval de Bielsa

Estadilla, Fonz, etc.). Les seves característiques pròpies són: els perfets perifràstics dels verbs (*bas fé[r]*: vas fer, enlloc de *faziés*, la no pronunciació de *-r* final (*mullé[r]*, *puyá[r]*: pujar) i la palatalització de *l-* i del grup "consonant + *l-*" (*llugá[r]*: poble, enlloc de *lugar*; *pllorar*: plorar, enlloc de *plorar*).

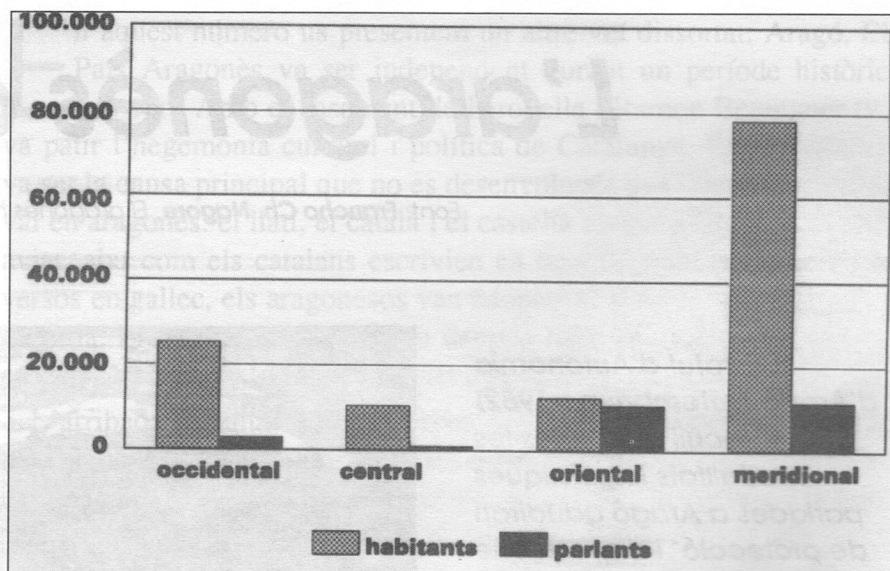
- **Aragonès meridional:** contrades d'Ayerbe, Gallibera i A Sotonera, Semontanos de Uesca i Balbastro. Generalment, s'utilitzen els articles *o*, *a* (amb les variants *ro*, *ra* en el Semontano de Balbastro; i *lo*, *la* a Nabal i Lo Grau). Aquesta variant de l'aragonès es caracteritza per un empobriment morfològic i un grau elevat de castellanització fonètica.

Nombre de parlants de l'aragonès

Les estimacions tradicionals evualua-ven en uns 10.000 o 12.000 el nombre de parlants de l'aragonès (a més d'uns 40.000 que coneixerien aquesta llengua i que la parlarien esporàdicament).

Segons el cens de població de 1981 (En el qual es va incloure per primer cop una pregunta respecte a la llengua, encara que poc clara i formulada incorrectament), existeixen 29.477 parlants de l'aragonès. 11.824 són actius i l'em-pren realment, i 17.653 són passius (l'entenen).

La majoria dels parlants de l'arago-nès se situen a la província d'Osca (9.447 dels que l'utilitzen i 16.017 dels que l'entenen). La repartició segons les quatre grans zones dialectals és desi-gual:

Nombre de parlants de l'aragonès per àrees dialectals

- Zona occidental
2.750 persones (11% dels habitants)
- Zona central
1.050 persones (10% dels habitants)
- Zona oriental
10.500 persones (86% dels habitants)
- Zona meridional
11.300 persones (15% dels habitants)

Per calcular les dades anteriors, cal tenir en compte que, segons el mateix cens de 1981, la població d'Aragó era de 1.296.953 habitants, i la de la província d'Osca de 214.907 habitants. Comparativament, el nombre de catalonoparlants a Aragó i a la província d'Osca en particular era, segons el mateix cens, 48.029 i 25.900 respectivament.

Literatura

Al llarg del segle XX es distingeixen dues èpoques literàries: abans i després de 1970.

Fins al 1970 es desenvolupa precàriament una literatura localista i dialectal, en la qual cal assenyalar els escrits de Domingo Miral i Veremundo Méndez Coarasa en aragonès de la vall d'Echo ("*cheso*"), Cleto Torrodellas i Tonón de Baldomera en ribargoçà, i Pedro Arnal Caveró i Agliberto Garcés en aragonès del Semontano.

Fins el 1970 -encara que ha continuat la literatura dialectal (Nieus Luzia Dueso en "*chistabín*", Chuana Coscojuela en semontanès i altres)- va créixer una literatura en aragonès comú (normalitzat). Mencionem en especial els poetes: Ànchel Conte, Eduardo Vicente de Vera, Francho Nagore, Chusé María Guarido, Francho Rodés, Chusé Inazio Navarro, etc. Només posteriorment, en els anys 80, han aparegut obres de teatre i contes: Inazio Almu-débar, Miguel Santolaria, Santiago Román, Rafel Barrio i altres.

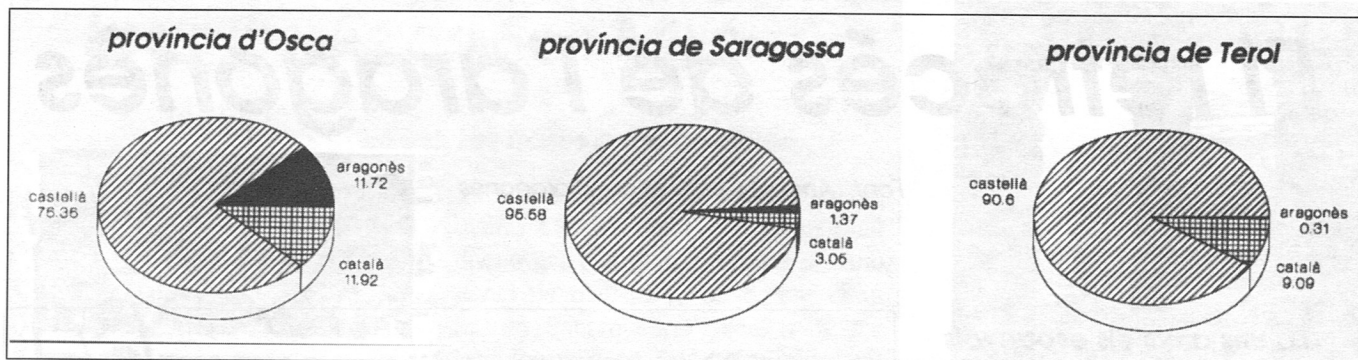
Mitjans de comunicació

L'aragonès, tradicionalment relegat dels mitjans de comunicació, que l'han considerat impròpi i indigne, s'empra amb bastanta freqüència en l'edició de programes de festes locals. Alguns programes de ràdio l'utilitzen (com el programa "*Charramos*" de mitja hora de durada setmanal a Ràdio Osca). Existeixen també diverses revistes redactades totalment en aragonès.

Els diaris publiquen només molt excepcionalment en aragonès i el centre de Televisió Espanyola tampoc no emet en aquesta llengua.

El procés de normalització

Actualment, prop d'un 50% dels textos publicats en aragonès estan re-

Situació lingüística a Aragó per províncies

dactats en llengua estàndard i un 90% utilitza la grafia normalitzada.

Des de 1974 s'utilitzaven les normes gràfiques provisionals adoptades pel *Consello d'a Fabla Aragonesa*. L'abril de 1987 es va celebrar a Osca el *I Congreso ta ra Normalizaci3n de l'Aragones*, en el que va signar-se un acord definitiu sobre les normes ortogràfiques, que van ser recolzades per totes les associacions culturals aragonesistes.

La primera sistematització gramatical ha estat la *Gramática de la lengua*

aragonesa (Saragossa, 1977) de Franchó Nagore. A partir de la llengua escrita s'està aconseguint a poc a poc un acord sobre l'aragones estàndard o comú, que és essencialment una *koiné* dels dialectes actuals. Aquest aragones comú no està, però, totalment definit.

Actualment, el diccionari més complet és el de Rafael Andolz, *Diccionario aragones (aragones-castellano, castellano-aragones)* (Saragossa, 1984, 2a edició) amb 32.000 mots, però que no està prou sistematitzat per a l'ús normal. El *Consello d'a Fabla*

Aragonesa n'està elaborant un altre més sistemàtic.

L'aragones segueix sense estar inclòs en els programes escolars, ni tan sols com una assignatura optativa, malgrat les promeses fetes pels diferents consellers des de 1982.

Font: NAGORE FRANCHO CH. *El aragones hoy, informe sobre la situaci3n actual de la lengua aragonesa*, Consello d'a Fabla Aragonesa-Ibercaja, Uesca, 1989. (Amb resum en esperanto, francès, anglès i alemany).

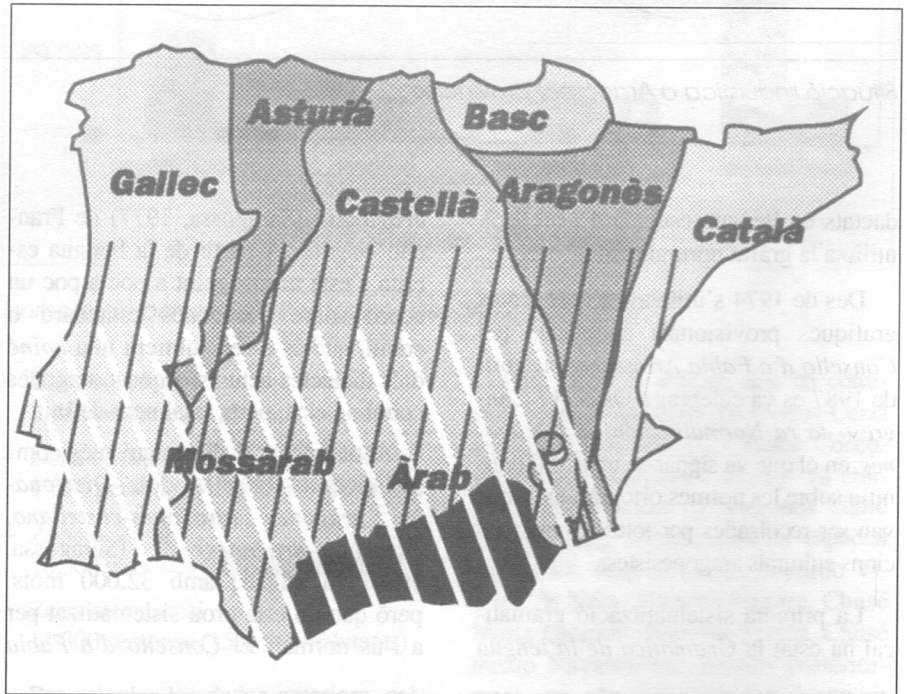
Com llegir l'aragones

C	Només davant A, O, U. Davant E, I s'utilitza el dígraf QU (No hi ha mai C davant d'E i I)	CASA	['kasa]	casa
CH	Com la CH del castellà o de l'occità	CHARRAR	[tʃa'rar]	xerrar
G	Només davant d'A, O, U. Davant E, I s'utilitza el dígraf GU (No hi ha mai G davant d'E i I)	GARRA	['gara]	cama
H	Muda, s'utilitza només com a signe diacrític	HA	['a]	ha (haver)
J	Només en varietats d'aragones meridional existeix aquest so idèntic a la J castellana	JOTA	['xota]	jota (ball)
LL	Com la LL en català	CULLEBRA	[ku'lebra]	serp
Ñ	(Sense comentaris)	MOÑACO	[mo'ñako]	ninot
R	Normalment al principi de mot es forta, com la RR entre vocals, tret dels articles RO, RA on es llegeix com una R suau	RETE	['rete]	xarxa
Z	Com la Z castellana, normalment és el resultat d'una T + una S. Així tots els mots acabats en T fan el plural en Z	CURSEZ (singular (CURSET))	[kur'seθ]	cursets

El retrocés de l'aragonès

Font: Anchel Conte et al., *El aragonès*

Fa uns anys els espanyols van celebrar el mil·lenari del seu idioma, commemorant així la troballa, al monestir de San Millán de la Cogolla (al territori actual de La Rioja), del que és el primer document conegut en romanç de la Península Ibèrica. La llengua en la qual està escrit el document no és però, ni de bon tros, el castellà. El document està escrit en aragonès.

Al mapa hi podem veure l'extensió màxima de l'aragonès, un cop acabada la conquesta aragonesa el 1244. S'hi poden observar les "taques" d'aragonès i català en terres de Múrcia com també els territoris amb comunitats de llengua àrab i (negre i ratllat negre) mossàrab (ratllat blanc).

L'aragonès és el resultat de l'evolució del llatí parlat als territoris que després de la invasió musulmana esdevindrien el regne d'Aragó. El terme de navarro-aragonès acostuma a aplicar-se de forma paral·lela a la denominació de gallego-portuguès per a l'àrea lingüística més occidental de la Península Ibèrica - a la varietat lingüística que durant els segles IX, X i XI sorgeix al nord d'Aragó, a gran part de Navarra i a La Rioja.

A mesura que els aragonesos (primer sols i després amb els catalans) van conquerint territoris als regnes islàmics, els poblen amb colons vinguts del nord. Imposen així de mica en mica la llengua dels conqueridors a la pobla-

ció musulmana, i el territori on es parla aragonès es va extenent cap al sud i arriba a la seva màxima extensió amb la conquesta dels regnes de València i de Múrcia.

Paral·lelament a aquesta expansió cap al sud, la llengua retrocedeix a l'oest. La Rioja es comença a castellanitzar a partir del segle XI i en el XIII ja ho està pràcticament. Les zones aragoneso-parlants de Navarra es castellanitzen entre els segles XIV i XV.

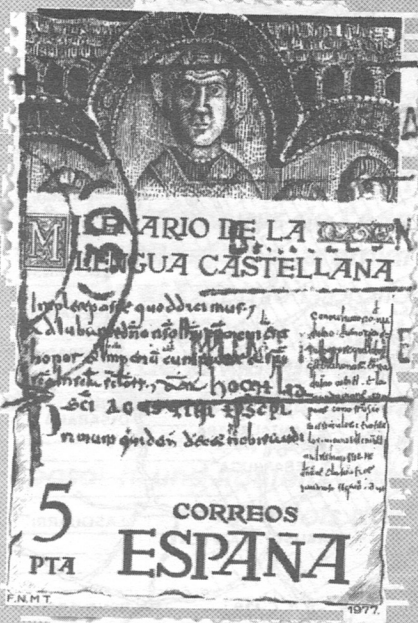
Aquesta situació es manté fins que, amb el Compromís de Casp, arriba al tron d'Aragó un rei de la casa castellana dels Trastamara. A partir d'aquest moment comença una incessant castellanització de l'aragonès i un retrocés

de la llengua en tots els àmbits que du- ren fins avui.

La Cort d'Aragó, fins a l'arribada al tron de la casa de Barcelona, emprava per als usos oficials un llatí plagat d'aragonesismes. Amb els reis catalans la cort continuarà utilitzant el llatí, però també el català i l'aragonès. Aquest aragonès, però, exposat a la pressió de les seves llengües veïnes amb més prestigi cultural, estarà plagat de castellanismes i catalanismes. A partir dels Trastamara l'aragonès patirà, sobretot, la pressió uniformitzadora del castellà.

Hi ha diferents factors que expliquen la primerenca castellanització de l'aragonès enfront la resistència de l'altra llengua del Regne d'Aragó. Contrà-

Les glosses de San Millán

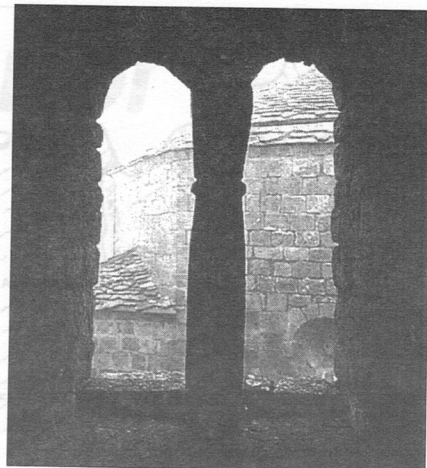

Les frases originals diuen:

"Cono adiutorio de nuestro dueno, dueno Christo dueno salvatore qual dueno get ena honore e qual duenno tienet ela mandatione cono Padre cono Spiritu Sancto enos sieculos de los sieculos facanos Deus omnipotes tal serbitio fere ke denante ela sua face gaudios segamus. Amen"

Que traduït a l'aragonès actual seria:

"Con o ayuto de nuestro dueño, dueño Cristo, dueño salvador, cual dueño ye en a onor e cual dueño tiene a mandación con o Pai con o Esprito Santo en os sieclos de os sieclos faganos Dios omnipotén tal serbizio fer que debán a suya faz goyosos sigamos. Amen"

Finestra del castell de Lobarre

es veia a favorit per la semblança més gran entre aragonès i castellà, que no pas entre castellà i català.

Durant els segles XIV i XV els fenòmens fonètics més apreciades de castellanització són: 1) La caiguda del resultat de *g-* davant *-e,-i*. Per exemple, *ermano* en lloc de *chirmán*, del llatí *germanu*. 2) L'evolució del grup *m'n* a *mbr*. Per exemple, *arambre, hombre* en lloc de *arampne, homme*, del llatí *aramine, homine*.

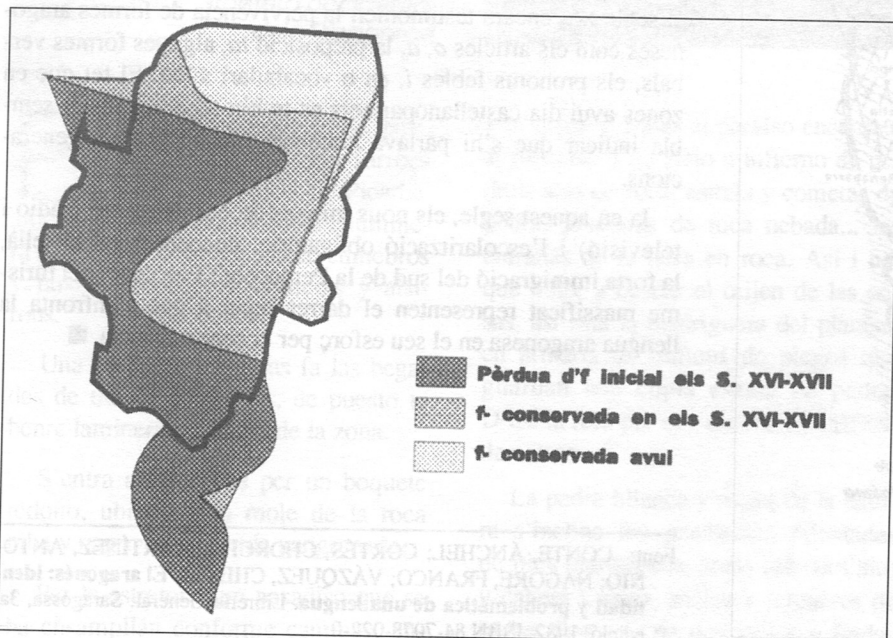
A partir del segle XVI els fenòmens de castellanització a la llengua culta es generalitzen. El sufix de diminutiu *-iello* és substituït arreu per *-illo*. Formes amb *-it-* com a resultat del llatí *-ct-* o *-lt-* són substituïdes per formes amb *-ch-*: *mucho* en lloc de *muïto*, del llatí *multu*; *drecho* en lloc de *dreïto*, del llatí *directu*. Les formes que conserven la *f-* inicial llatina són substituïdes per formes que presenten *h-*: *hilo* en lloc de *filo*. Les formes amb *pl-*, *cl-*, *fl-* inicial són substituïdes per formes amb *ll-*: *lleno* en lloc de *pleno*, etc. Segurament la parla habitual no es trobaria encara tant castellanitzada.

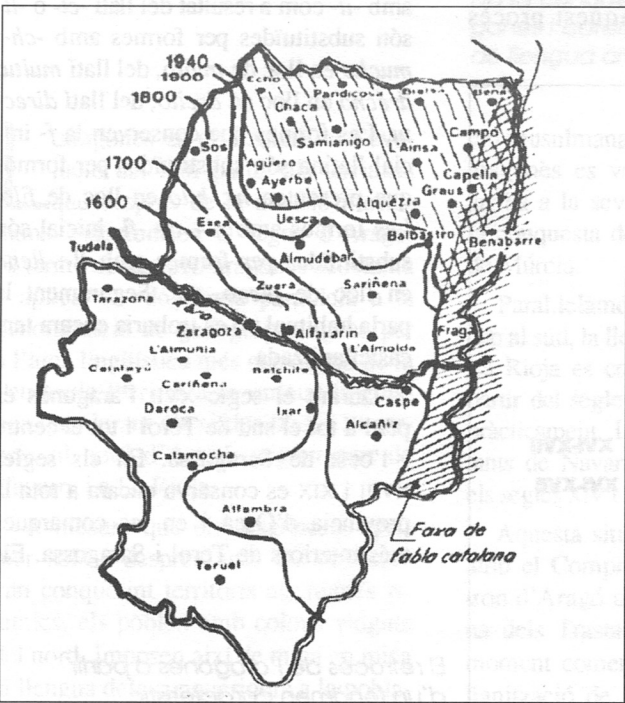
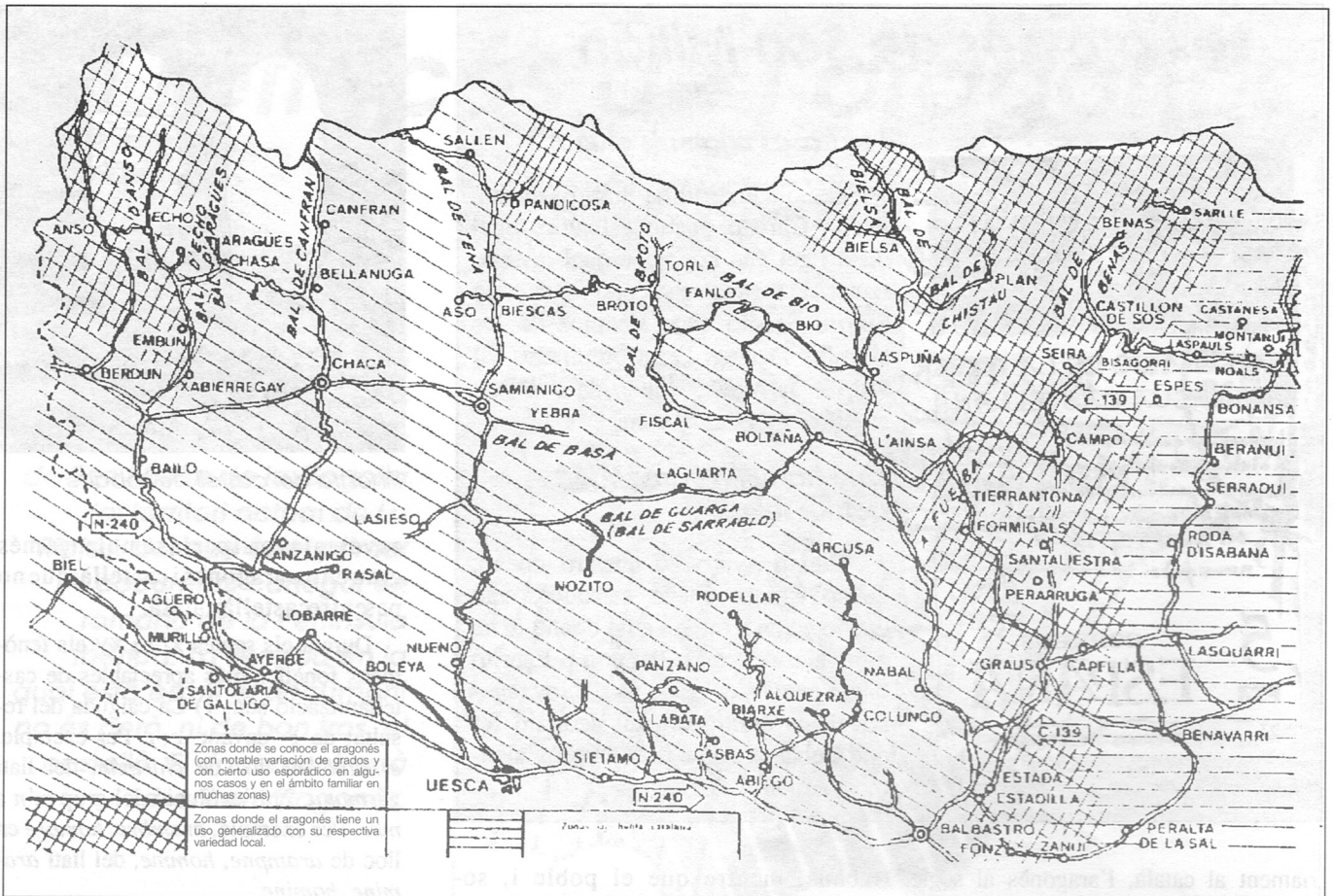
Durant el segle XVII l'aragonès es perd a tot el sud de Terol i tot el centre i l'oest de Saragossa. En els segles XVIII i XIX es conserva encara a tota la província d'Osca i en les comarques més interiors de Terol i Saragossa. Els

El retrocés de l'aragonès a partir d'un fenomen característic

riament al català, l'aragonès al segle XV no havia creat una literatura prou important com per assolir prestigi davant de les èlits culturals. Aquestes es trobaven fortament castellanitzades, igual que la cort i una gran part de la població dels grans nuclis ur-

bans, mentre que el poble i, sobretot, la població de les zones rurals estaven sotmesos a un procés d'acomplexament i d'infravaloració pel fet de parlar un "dialecte" barroer i groller, propi de camperols incultes. Aquest procés

textos de les cançons i els poemes tradicionals, fortament castellanitzats o en castellà dialectal, recopilats principalment durant el segle XX, encara testimonien la pervivència de formes aragoneses com els articles *o*, *a*, la preposició *ta*, algunes formes verbals, els pronoms febles *i*, *en* o vocabulari aïllat. El fet que en zones avui dia castellanoparlants es trobin aquestes restes sembla indicar que s'hi parlava aragonès fins fa poques generacions.

Ja en aquest segle, els nous mitjans de comunicació (ràdio i televisió) i l'escolarització obligatòria, únicament en castellà, la forta immigració del sud de la Península i l'arribada del turisme massificat representen el darrer repte a què s'enfronta la llengua aragonesa en el seu esforç per la supervivència. ■

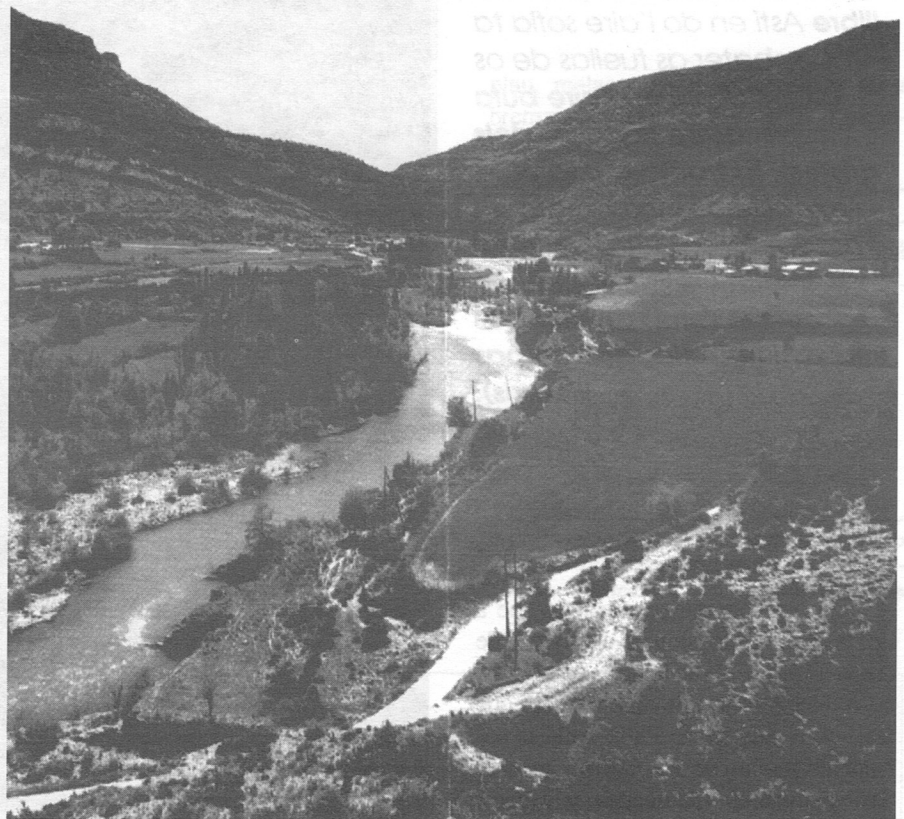
Font: CONTE, ÀNCHEL; CORTÉS, CHORCHE; MARTÍNEZ, ANTONIO; NAGORE, FRANCO; VÁZQUEZ, CHESÚS. **El aragonés: identidad y problemática de una lengua.** Librería General. Saragossa, 3a. edició. 1982. ISBN 84-7078-022-0

La coba interior

Carmen Castán Saura

La coba interior és un text en aragonès de l'Alta Ribagorça, premiat en el II Premio Literario en Aragonés "Lo Grau". La parla de la Ribagorça és de transició entre l'aragonès i el català, sent difícil posar-hi una frontera entre tots dos.

FOTO: Riu Éssera, frontera occidental de la Ribagorça

Per un caminet bordeau de pins, de terra argilosa y sin torrocs s'arriba a las grutas de Picarbe, amagades a la tisonera d'una chumenera de roca grisa an que naxen chinebros y buxos montesinos, corñeras y alsirons.

Una caseta ta las guías fa las begades de tienda de postals, de puesto ta henre laminerías y licors de la zona.

S'entra a las cobas per un boquete redono, ubierto a la mole de la roca biba y negro coma ferida gangrenada.

Per la estretoi d'un pasadiso que se ha ensamplán conforme caminas, en-

tran omes y donas al paraíso encantau, al misterio d'un zielo u infierno de pedras: sols de roca, estrels y cometas de pedra, pllanuras de roca nebada... las entrañas de la terra en roca. Así i hei que binre a buscar el orijen de las cosas, así está la madriguera del planeta, en armaris de millons de plegos que guardan una copia esauta en pedra. D'así ta fora per una oscura y petrificada natura...

La pedra bllanca y negra de la natura s'inclina fen pendientes pllantadas de pins marmóreos, abets cabeza t'alto y cabeza t'abaix, molsa y felgueras de pedra. Bosques de punchosas y fredas

agullas de pedra están custodiats per gigantes. A'ls peus d'els gigantes un sentenar de llantias allumbran pedra bllanca día y nit.

Las tres estatuas de jaretas en pedra creixen cada an y acabarán chuntán-se en la Bía Lactea d'iste firmamento de pedra. Els belons correrán detrás donán-les llum bllanca de neu úmeda.

Font: CASTÁN, C.; PÉREZ, A.; ORNA, G. II Premio Literario en Aragonés "Lo Grau", Publicacions d'o Consello d'a Fabla Aragonesa, Uesca, 1992

Nueiturno

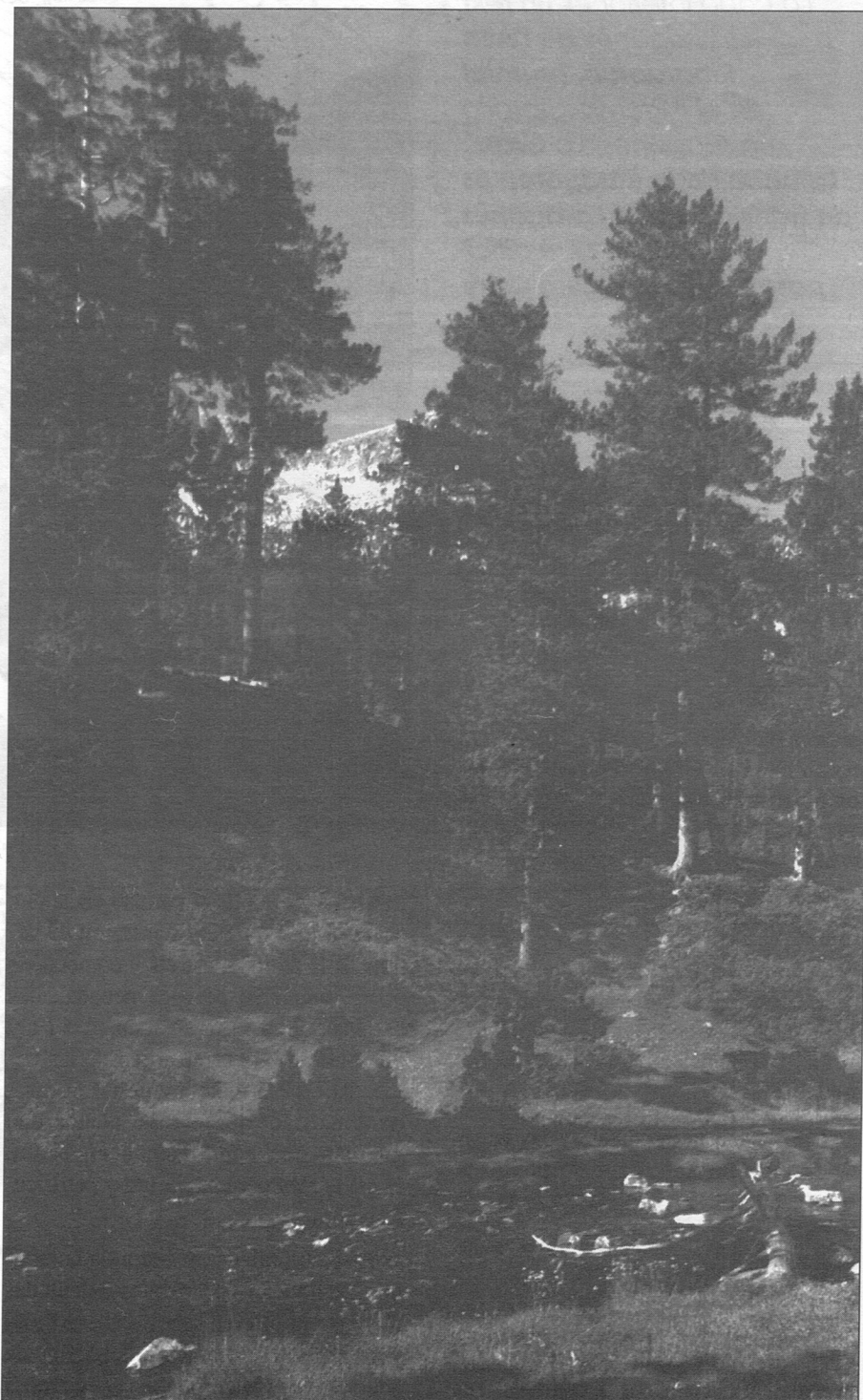
Chusé Inazio Navarro

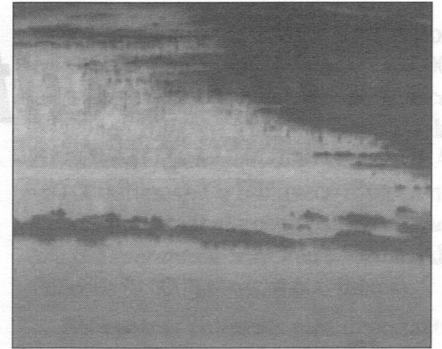
Nueiturno és un capítol del llibre Astí en do l'aire sofla ta sobater as fuellas de os árbols (Aquí on l'aire bufa per batre les fulles dels arbres). Es tracta d'una obra excel.lent i innovadora en aragonès comú, de la qual us oferim una traducció en català (amb criteris més lingüístics que no pas literaris).

En ocasiones plego a pensar que a contina suzesión de os diyas y de as nueis, de as lunas y de os sols, no'n tiene atro sendito que o de fer que astí -en o país en do l'aire sofla ta sobater as fuellas de as biellizas arboledas- tiengamos maitinadas y escurezius, fachendosos y curtos como una esplendorosa baralla contra o tiempo.

Amanixe o diya y o sol esfuria a la boiralencas ramadas de a maitinera boira y as mías sondormitas fuellas afalaga y me fiere os güellos y a suya color torna a ras cosas y a ras plandas, ombres y animals espierta y calienta l'aire y a tierra escalfa y yo m'encapino de luzes, rozes, rudis... y dimpueas esclata o lusco y o sol nafra las boiras y se tintan de royo as tucas de as alcazias y se fa de nueis y os monos otildadors ya no tarten y mos callamos toz y as granotas cantan y bolan as melazas... Y se fa de nueis. Y se fa de nueis.

A lцитosa bañadura de a luna caye a manta sobre as tascas, os matollos y os

árboles, sobre a follarasca, os tramullos y os tarrancos... A barucosa escandaleira de l'autibo diya floxa agora y o soniu de l'augua que baxa por o río s'ascuita diferén, con más fuerza, como lo estrapaluzioso galopar d'acuosos caballos que tenesen por zoquetas as redolantes farrancas que no crían molsa.

Siento amonico puyar por yo a silenciosa sapia nutricia y crexer, uno zaga d'atro, os concentricos zerclos de o mío tronco. En as estreitas fresellas

de o mío trallo y as brancas mías s'aduermen una lexión de fornigas, chinchas, saltocapoz, cortapichas... y en os más altizos ramizos, amagatos por o espeso fuellache, os ponchudos papirois a o suenio aconortador s'entregan desainatos. Mesmo as mías berdas fuelles, gratatas por o suabe biso de l'olbido, a ratez tamién se trespasan.

En o mío camal más altero un traze-ro bubón se fa o endormisquiau. Pero yo sé que beila y que s'arrullará tem-

plau, malas que beiga amanixer en a bremposa tasca a bel xorigué d'espia-guardatos pasos.

De siempre a escureldá ha feita buena onra a o sichiloso bubón, a o bagüeso trazero. (Y de siempre a escureldá ye estata una buena desincusa ta reflexionar, ta beyer platero...) ■

Font: NAVARRO, Chusé Inazio. *Astí en do l'aire sofla ta sobater as fuelles de os árboles*. Publicacions d'o Consello d'a Fabla Aragonesa, Uesca, 1989

Nocturn

En ocasions arribo a pensar que la successió contínua dels dies i de les nits, de les llunes i dels sols, no té un altre sentit que el de fer que aquí -en el país on l'aire bufa per bate les fulles de les velles arbredes- tinguem matinades i crepuscles, ufanosos i curts, com una esplendorosa baralla contra el temps.

Ix el dia i el sol foragita els ramats calitjosos de la boira matinera i afalaga les meves fulles condormides i em fereix els ulls i retorna el seu color a les coses i a les plantes, desvetlla homes i animals i caldeja l'aire i es-

calfa la terra i jo m'emboiratxo de llums, fregadisses i sorolls... i després esclata la posta i el sol nafrà les boires i es tenyeixen de roig les cimes de les acàcies i es fa de nit i els micos udolaires ja no piulen i callem tots i les granotes canten i volen les òlibes... I es fa de nit. I es fa de nit.

La lletosa banyadura de la lluna cau a manta sobre els prats, els matolls i els arbres, sobre el fullaram, els branquillons i els troncs... La gresca escandalosa del dia altiu afluixa ara, i el so de l'aigua que baixa pel riu se sent diferent, amb més

força, com el galopar sorollós de cavalls aquosos que tinguessin per unglots els còdols rodolants que no crien molsa.

Sento a poc a poc pujar per mi la silenciosa saba nutrent i créixer, un rere l'altre, els concèntrics cercles del meu tronc. A les estretes escletxes de l'escorça i a les branques se m'adorm una legió de formigues, xinxes, llagostes, talladits... i en els branquillons més alts, amagats per l'espès fullam, els pit-rojos punxeguts es lliuren cansats al so aconsolador. Fins i tot les meves fulles verdes, gratades per la suau brisa

de l'oblit, a estones també llangeixen

En el meu cim més alterós un mussol astut es fa l'endormiscat. Però jo sé que vetlla i que es llançarà silenciós, a menys que que vegi aparèixer en el prat ombrívol algun xoriguer de passos distrets

De sempre la foscor ha fet bona honra a la sigilosa òliba, al mussol astut. (I de sempre la foscor ha estat una bona excusa per reflexionar, per veure-hi clar...)

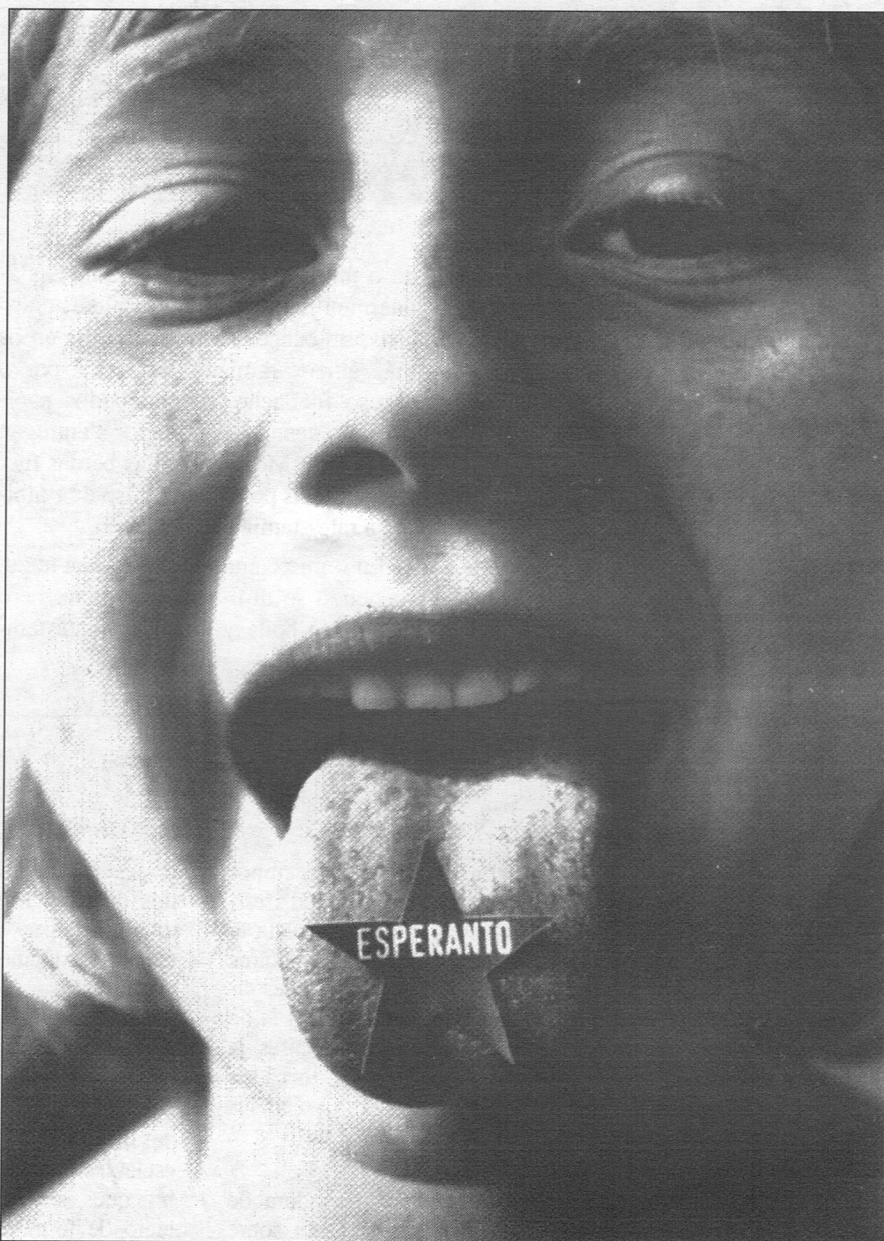
La cultura esperantista

Antonio Valén

Convèncer que l'esperanto és fàcil, lingüísticament irreprotxable i apte per a la comunicació internacional és relativament senzill.

Convèncer que existeix una cultura autònoma esperantista resulta més complicat. Afirmar a priori, però, que no hi ha una cultura esperantista (i fins i tot, que no pot haver-n'hi) només revela ignorància, ja que tots els membres de la comunitat esperantista comparteixen llengua, història, literatura, refranys, institucions, etc., per no parlar de màrtirs durant les persecucions a l'Alemanya nazi i la URSS estaliniana.

FOTO: Un dels fenòmens de la comunitat esperantista són alguns centenars d'esperantistes de naixement: aquelles persones que tenen l'esperanto com a llengua familiar transmesa pels seus pares. En alguns casos es tracta ja de la tercera generació que té aquest idioma com una de les llengües pròpies. (Font: Literatura Foiro)

L'esperanto va néixer amb la vocació de transcendir les cultures nacionals i servir de pont entre elles, sense suplantant-les; però amb el temps, el "fenomen esperanto", sense paral·lel

a la història de les llengües, ha pogut desenvolupar una cultura independent i, sobretot, una comunitat identificada amb els valors que representa. Tota cultura existeix -i es manté- perquè els

seus membres així ho desitgen; i tota cultura, també l'esperantista, s'adquireix a través d'una educació.

Normalment, les diverses cultures emfatitzen les seves particularitats per distingir-se d'altres grups culturals. Contràriament, la cultura esperantista es recolza en les semblances entre els diversos grups humans. És, doncs, una cultura necessàriament *inclusivista*, enfront a les *exclusivistes* i, per força, més oberta.

Tot parlant de l'esperanto forma part *conscientment o inconscient* de la cultura esperantista, fins i tot si l'aprèn i el parla amb la intenció única de resoldre de forma pràctica els seus problemes de comunicació internacional. En ser una cultura *inclusivista*, no requereix en absolut renunciar a la cultura nacional pròpia. De la mateixa manera que, per exemple, un mallorquí pertany alhora a les cultures balear i catalana, un parlant que sent l'esperanto com a llengua pròpia pertany voluntàriament a dos grups lingüístics i a dues cultures: la pròpia i l'esperantista.

El que en mitjans no esperantistes s'anomena "internacional" normalment no és més que la simple juxtaposició de diverses realitats nacionals, que segueixen sent-ho en les seves reaccions i la seva visió del món. Allò "internacional" en mitjans esperantistes es basa en un sentiment i en una concepció del món comunes, així com en l'*absència de problemes i recels lingüístics*. La internacionalitat veritable no considera les diferències nacionals, ja que no es recolza sobre les nacions com a comunitats particulars, sinó sobre una comunitat nova i *transnacional*, basada en problemes, objectius, exigències i interessos comuns també *transnacionals*.

Aprendre esperanto implica una elecció: es tria, sens dubte, una llengua ideal per contactar amb altres persones, així com -indirectament- un camí cap a un món millor. Però s'escull també pertànyer a una cultura que sobrepassa els límits de la nostra llengua materna i que és internacional sense necessitat de recolzar-se sobre les cultures nacionals. La cultura pròpia de l'esperanto es lliga exclusivament a la comunitat lingüística que l'utilitza. Les seves

raons d'existir són els ideals d'internacionalitat i d'igualtat cultural.

El portador social

On és el portador social d'una llengua que no es parla a cap país en concret? En efecte, no existeix *el poble esperantista*, sinó *la comunitat* (o *el col·lectiu*) esperantista, veritable portador social de la llengua. Cap llengua viva no podria existir sense una comunitat o un col·lectiu que li permetés desenvolupar-se i crear una cultura. Aquest col·lectiu existeix per a l'esperanto i, a més, la llengua comuna té tanta relevància que res més no podria substituir-la. És evident que la comunitat esperantista -que, a més, té consciència de ser-ho- existeix a la pràctica, encara que no visqui dins d'unes fronteres fixades, sinó escampada per tot el món.

Tota cultura posseeix unes institucions i unes plataformes que la salvaguarden. Les principals institucions de l'esperanto són:

L'**Associació Universal d'Esperanto** (*Universala Esperanto-Asocio* [UEA]), amb seu a Rotterdam. Organitza el moviment esperantista, agrupa a les associacions nacionals d'esperanto (entre elles, la catalana), les associacions locals i les associacions especialitzades de tota mena, a més d'altres institucions, com l'*Organització Mundial Esperantista Juvenil*. La UEA té quaranta mil membres a tot el món i més de tres mil delegats a setanta països. Fora del marc políticament neutral de l'UEA, l'associació més important és l'*Associació Mundial Anacional*, amb ideologia pròpia, que agrupa treballadors esperantistes de tot el món.

L'**Acadèmia de l'Esperanto** té per missió "conservar i protegir els principis fonamentals de la llengua esperanto i supervisar-ne l'evolució". L'any 1905 es va crear el Comitè Lingüístic, que el 1908 va donar pas a l'Acadèmia, formada per 45 membres.

Les **editorials esperantistes**. Actualment n'hi ha 136.

Les **biblioteques esperantistes** més importants són el *Museu Internacional de Viena* (70.362 unitats, 17.721 lli-

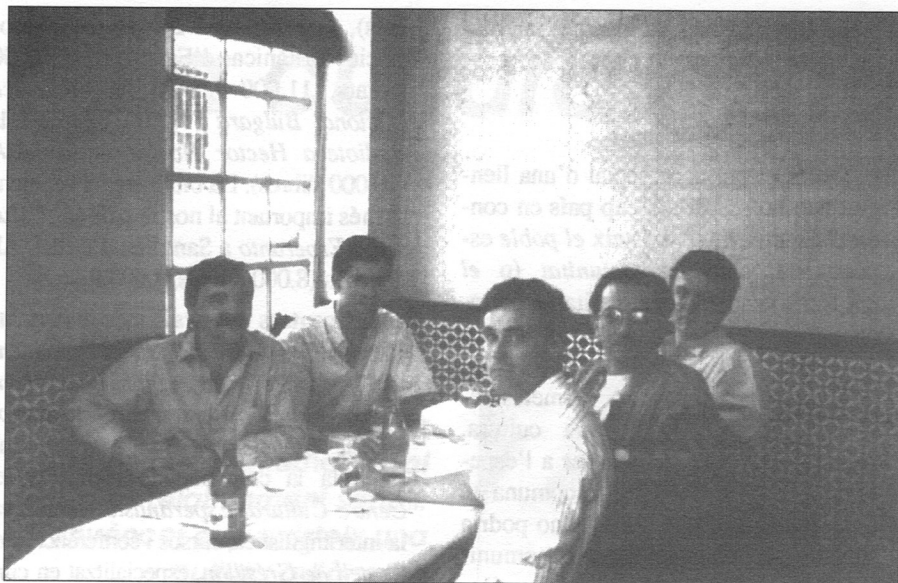
bres), la *Biblioteca Butler* de l'Associació Britànica d'Esperanto (30.000 unitats, 11.000 llibres), la *Biblioteca Nacional Búlgara* (11.500 llibres) i la *Biblioteca Hector Hodler* de la UEA (10.000 llibres). La biblioteca d'esperanto més important al nostre país és el *Museu d'Esperanto* a Sant Pau d'Ordal, Alt Penedès (8.000 unitats, 4.600 llibres).

Els **centres culturals** més importants són el *Centre d'Investigació i Documentació sobre el Problema Lingüístic Mundial* de la UEA; l'*Acadèmia Internacional de Ciències de San Marino*, que estimula la col·laboració científica; el *Centre Cultural Esperantista*, centrat en la interlingüística, cursos i conferències; el *Castell de Grésillon*, especialitzat en cursos internacionals, conferències i debats; el *Pentapètal*, que ofereix cursets en i sobre esperanto; i l'*Escola Internacional de Pisanica*, dedicada a cursos internacionals en esperanto.

Les **emissores de ràdio en esperanto**. Actualment compten amb programes en esperanto les emissores de Ràdio Polònia, Lituània, Pequín, Roma, Vaticana, Tallin i La Habana. Les ones de freqüències varien segons la temporada (apareixen el gener de cada any a revistes esperantistes com *Monato* o *Esperanto*). No només transmeten notícies o informació general, sinó també programes culturals. Les dues emissores més importants són Ràdio Pequín i Ràdio Polònia, amb dues hores i una hora diàries d'emissió en esperanto, respectivament.

Les associacions esperantistes locals

El moviment esperantista es basa en associacions locals que normalment estan afiliades a les entitats nacionals. La funció principal dels grups esperantistes locals és, evidentment, la difusió de l'esperanto mitjançant cursos i altres activitats, però també serveixen per: 1) poder practicar la llengua almenys un cop per setmana, 2) disposar d'una biblioteca i una hemeroteca per poder accedir a una part important de la cultura esperantista, i 3) servir de lloc de trobada amb esperantistes estrangers que visiten la població.

Grup d'escriptors ibèrics, que actualment sobresurt dins la cultura esperantista.

Els socis dels grups locals d'esperanto són molts diversos i hi podem trobar una mica de tot. Cedim a citar a Fernando de Diego, que descriu perfectament les dues menes extremes d'esperantista:

"L'esperanto, o millor dit, l'esperantisme, presenta dues vessants: una llengua creada amb una finalitat específica i un doctrinarisme vague basat en l'amor a la humanitat, en el pacifisme, en l'internacionalisme, és a dir, en una ètica tenyida de certs matisos de caràcter religiós.

Quan una persona arriba a l'esperanto, pren una d'aquestes dues vessants -en proporcions variables, segons les inclinacions i els instints-: una part pertany a l'esfera de la llengua i una altra part s'allista al terreny doctrinal. Per suposat, existeixen els casos límit: hi ha qui s'ocupa exclusivament de la llengua i qui considera com una excrescència inútil tot aquell misticisme que s'anomena en esperanto sota el nom de "la interna ideo" (la idea interna); i hi ha qui, havent a penes après a saludar en esperanto, es dedica amb l'entusiasme dels conversos a pregonar que aquesta llengua, que mai no es molesta en conèixer ni tan sols mitjanament, és la gran panacea contra la insolidaritat i l'esperit bel·licós de l'home.

Per desgràcia, aquesta última mena d'esperantista, encara que relativament insignificant, ha estat, amb els seus himnes, els seus emblemes i la seva retòrica ampul·losa, el més visible i el més sorollós".

Els congressos d'esperanto

En esperanto es realitzen al cap de l'any centenars de congressos, conferències, trobades i setmanes de vacances organitzats per i per a esperantistes. Apareixen anunciats a les revistes d'esperanto, sobretot a *Esperanto* i a *Heroldo de Esperanto*. Un esperantista milionari podria passar perfectament tot l'any de congrés en congrés sense visitar-ne ni la meitat.

El congressos resulten fonamentals per a la cultura esperantista, per què en ells es crea el lligam emocional del parlant amb la llengua nova en un mitjà lingüístic concret. Aquest lligam mai no podria donar-se en una aula, ja que no n'hi ha prou amb conèixer la llengua esperanto, si aquest coneixement no es transforma en la voluntat de pertànyer a un col·lectiu lingüístic i cultural. Aquesta voluntat s'afirma i creix en els congressos.

El parlant nou rep invariablement una impressió molt forta en participar en el seu primer congrés internacional, perquè només aleshores se n'adona ben bé fins a quin punt funciona l'esperanto i de les possibilitats comunicatives que amaga. En cap altra llengua estrangera la comunicació és tan directa i està exempta de problemes.

Els congressos internacionals d'esperanto ofereixen, a més, la possibilitat de conèixer gent d'arreu del món i són els únics on no hi han intèrprets, ni auriculars de traducció simultània. El promig de nacionalitats diferents en els congressos de l'UEA oscil·la entre quaranta i setanta, i la mitjana de participants en el període 1969-1988 és de 2.200.

Li teratura i música com a factors culturals

Quan un jove repeteix en veu alta "Dolça Catalunya, pàtria del meu cor...", "Adéu siau, turons, adéu siau" o "Mon cor estima un arbre!", no fa més que demostrar la seva clara pertinença cultural a la cultura catalana. Amb freqüència, el concepte de cultura es lliga a la literatura: encara més en una cultura com l'esperantista, nascuda del que inicialment no era més que una llengua. Només les obres originals en esperanto són propietat exclusiva de la comunitat esperantista com a comunitat cultural, i per això un esperantista que no identifica els versos "Ho, mia kor', ne batu maltrankvile...!" (Oh, cor meu, deixa de batre inquiet...!) o "la celon ni plenumas/la celo nin konsumas" ("l'objectiu complim/l'objectiu ens consumeix") només pertany de fet, més que no pas de dret, a la cultura esperantista. Un parlant que no conegui almenys les obres principals de la literatura original en esperanto no pot dir amb propietat que s'hagi apropiat de la cultura esperantista.

La cultura musical de l'esperanto no té, però, la mateixa transcendència que la literatura, i el seu desenvolupament acutal no suportaria una comparació qualitativa, amb les excepcions possibles dels grups *Kajto* (folk) i *Persone, Amplifiki* i *Ora Team'* (rock).

Gramàtica de l'aragonès

Exhaurides les quatre primeres edicions (1977, 1979, 1980, 1982), el 1989 es va publicar la cinquena de la coneguda gramàtica de la llengua aragonesa de Francho Nagore Laín. L'autor és president del *Consello d'a Fabla Aragonesa*, associació privada que fa les funcions normatives de l'Institut d'Estudis Catalans per al català o de l'*Euskalzaindia* per a l'euscar.

Francho Nagore es va apropar a la problemàtica de llengua aragonesa durant els seus anys d'universitari mentre cursava estudis de filologia hispànica. Recentment s'ha publicat la seva tesi, una gramàtica de la variant parlada a la Vall de Tena, dialecte central pirinec. En aquesta vall va conèixer de ben aprop la situació lamentable de l'aragonès i es va comprometre a la seva dignificació fundant amb altres companys d'inquietuds l'esmentat *Consello*.

La seva gramàtica recull d'una forma científica tota l'estructura de l'aragonès sense deixar mai de banda els quatre grans complexos dialectals que componen la llengua d'Aragó. És l'única gramàtica de l'aragonès publicada fins ara i, tot i que no pretén ser normativa, apunta ja els primers trets cap a l'enriquiment d'una *koiné*, d'un model de llengua comú en el que es vegin reflectits tots els dialectes i que -sense deixar el conreu literari d'aquells- pugui servir de vehicle canalitzador d'una literatura moderna.

De fet, dels set o vuit llibres anyals que actualment es publiquen en aragonès, es procura que la meitat correspongui als dialectes i l'altra meitat a l'aragonès comú. Aquesta llengua comuna no és pas una barreja dels diferents dialectes, sinó que pren com a base tota la zona central-pirenenca i somontans.

Les cinc edicions d'aquesta obra, les quatre del diccionari d'Andolz i les segones edicions d'uns pocs llibres en ara-

gonès -cosa ben extranya pel nombre escàs de parlants- ens pot indicar una nota esperançadora per al futur de la llengua, un futur que segurament es bastirà sobre un equilibri entre els parlants nous de la *koiné* i aquells pocs que continuen parlant les variants més vitals.

Per tal de servir com a eina útil, l'autor ha concebut l'obra no solament com una gramàtica, sinó que hi inclou exercicis. La seva solució ajudarà al jovent que s'apropa per primera vegada a l'aragonès per tal d'assolir un nivell de llengua que en certs casos compta amb l'ajut d'una forta base de lèxic residual de centenars de paraules a tot Aragó.

L'autor comparteix el seu treball al *Consello* amb la docència de llengua castellana i aragonesa a l'Escola de Magisteri d'Osca, on des de fa alguns anys s'ensenya com assignatura optativa. L'aragonès s'ensenya també en una dotzena de pobles de l'Alt Aragó en classes concebudes sobretot per a adults. Aquestes classes són una de les iniciatives escasses i tímides del govern aragonès, que amb la boca petita parla de promoure l'aragonès i el català, però que en la pràctica no es decideix a incloure aquestes llengües a l'Estatut d'una forma clara i normalitzada.

La gramàtica de Nagore és fins ara una bona eina, de les poques que hi ha per a l'aprenentatge de la llengua aragonesa. L'obra està escrita en castellà, com instrument de difusió a la resta de la comunitat aragonesa, encara que es comença a sentir la necessitat d'un mètode en aragonès amb mires normatives.

Chabier Tomás

- NAGORE, Francho. **Gramàtica de la llengua aragonesa**. Mira Editores. Colecció Temas. Saragossa, 1989.

El diccionari Andolz

Ja fa un bon grapat d'anys que mossèn Andolz, capellà a la ciutat d'Osca, s'ha dedicat a recórrer tot el territori de l'Alt Aragó on encara continua parlant-se la que va ser llengua pròpia d'Aragó fins el segle XV.

Rafael Andolz Canella ha estat qui més ha fet per tal de tenir un recull ampli del lèxic actual de la llengua aragonesa. Abans d'ell existien replegues de vocabulari local, la més important de les quals és el *Diccionari benasqués* d'Anchel Ballarín. Tanmateix l'obra d'Andolz és la primera que contempla l'aragonès com una unitat, des d'Ansó fins Benasc i des de les muntanyes altes fins la terra plana d'Osca i Balbastre.

La primera edició del diccionari va sortir el 1977 i recentment s'ha publicat la quarta amb gairebé 40.000 mots en aragonès. L'obra és conseqüència d'un treball de camp abastat fet per l'autor en aquestes dues dècades, encara que també incorpora mots medievals i neologismes surgits a partir de la llengua comú. De tota manera, l'obra no vol ser un diccionari general ni normatiu: l'autor ha pretès lliurar als amants de l'aragonès i als seus filòlegs un patrimoni lèxic que bé podria ser la base per a la confecció del futur *Diccionari Normatiu* que encara tardarà anys en veure la llum. Mentrestant s'espera que en breu es publiqui una edició de butxaca d'un diccionari d'ús de l'aragonès.

Quan Rafael Andolz elaborava la seva obra, va tenir en compte el fons cultural comú a tots els Pirineus. És per això que també hi inclou alguna paraula del gascó de Beam en el qual els seus ramaders s'entenen perfectament amb els d'Aragó, cadascú parlant la seva llengua autòctona. També apareixen arreu de l'obra al-

guns centenars de mots catalans, que normalment s'empren a les comarques més orientals dels país. Aquesta barreja d'occità i català amb el que és pròpiament l'aragonès és potser el principal inconvenient per a la gent que compri aquest diccionari amb la intenció de fer-lo servir com a eina d'aprenentatge. Pensem que en futures edicions convindria posar aquestes paraules en una annex o bé eliminar-les. L'autor, però, inclou la procedència de tots i cadascun dels mots. D'aquesta forma es pot fer més fàcil la consulta alhora que se'ns fa ben evident la unitat de la llengua aragonesa, malgrat la forta dialectalització que pateix des de la presència aclaparadora del castellà. Tot fullejant el llibre es comprova igualment el parentesc de l'aragonès amb l'occità gascó i la llengua catalana, així com d'altres trets que també comparteix amb la resta de llengües romàniques de la península.

Potser un altre inconvenient sigui l'elevat preu: més de 7.000 pessetes, que potser es faria més assequible amb una edició més senzilla. No obstant, l'obra marca una fita molt important en la història d'aquesta llengua, l'única pròpia d'Aragó, que sobreviu -qui sap quans anys més- com un miracle repartida en illes lingüístiques a banda i banda de les terres altes d'Aragó.

Chabier Tomás

- ANDOLZ, Rafael. **Diccionario aragonés**. Mira Editores. Saragossa, 1993.

II premio literario en aragonés "Lo Grau"

Bi ha una tongada de lugares que son patrozinando premios literarios ta l'aragonés: Echo, Benás, Sietemo y Lo Grau (El Grado en l'arbitraria toponimia castellanzán).

Iste libret reculle as obras ganadoras de a segunda edición de o premio que leba como tetulo o nome de o lugar. Un lugar que encara emplega l'aragonés como fabla coloquial entre os suyos abitadors más grans.

En o libro se i recullen obras en dialeutos locals y en aragonés común. Como muestra de a barián ozidental aparixe una narración en aragonés de a Bal d'Echo *Lo contrabando*. L'aragonés más oriental bi ye representato por un cuento en benasqués *La coba interior*.

Remata o libret con un poemario en aragonés común *Cuerpo, urbe y sangre* d'un autor probenién de as chenerazions chobens que luitan con rasmia dende tierras an l'aragonés ya no se fabla, en iste caso de a Ribera de o Xalón, en l'ueste de o país.

Chabier Tomás

- C. CASTÁN, A. PÉREZ LARRIPA, G. ORNA. **II Premio literario en aragonés "Lo Grau"**. Publicazions d'o Consello d'a Fabla Aragonesa. Uesca, 1992. ISBN 84-86036-39-9.

Glossari

bi: i, hi
 rasmia: energia, tossudesa
 ta (enta): per a, cap a
 ye: és

Astí en do l'aire sofla ta sobater as fuellas de os árbols

Iste libro ye un sobrebueno exemplo d'aragonés común y literario. Una nobela prou insolita que mos endreza a un libel de luenga y tematica que dica güei no se conoxeba en a literatura en aragonés.

A obra ye como una mena de nobela-selba, tanto por a suya enfiladura como por o tema y personaches que i aparixen. L'autor sembla aber quiesto fer una metáfora entra ista obra y un mundo -o mundo de l'Alto Aragón- cuala identidá y cultura recula muito apriesa.

Cuan plegamos ta o cabo de a obra, mos estremoleze ixa fin que mos s'antuella, tan a soben, a de o idioma en o cual ye escrito o libro. Por suerte l'autor no ye que uno más de os asperanzadors sinais d'un pueblo

que encara luita por o suyo esdebenidero. Ista novela ye un fito importán en a normalización de a luenga aragonesa y obre as finestras a nuebos modelos de luenga.

Chabier Tomás

- NAVARRO, Chusé Inazio. **Astí en do l'aire sofla ta sobater as fuellas de os árbols**. Premi Arnald Caveró de la Diputació General d'Aragó. Publicazions d'o Consello d'a Fabla Aragonesa, Uesca, 1989. ISBN 84-86036-31-3.

Glossari

antuella: antolla, sembla
 dica: fins
 enfiladura: dreuera
 güei: avui
 plegamos: arribem
 quiesto: volgut

Freqüències només es manté amb el vostre abonament

En/Na _____

Adreça _____ Telèfon _____

Codi Postal _____ Població _____ Comarca _____

Nació _____ Estat (si mai calgués) _____

Em subscric a FREQUÈNCIES (800 Ptes./ 4 números) a partir del número _____

Indiqueu la forma de pagament: Domiciliació bancària - Xec a nom de Joventut Catalana d'Esperanto

Dades bancàries

Nom i Cognoms _____

Llibreta Núm.- C/CNúm. _____

Caixa/Banc _____

Agència _____ Adreça _____

Població _____ Comarca _____

Signeu i envieu aquesta butlleta a l'apartat 1163
 08300 MATARÓ (Maresme)